

A szertő-tetői kő rovásírásos feliratai*

I. B e v e z e t ő . – 2006. szeptember elsején egy elektronikus levelet kaptunk Szász Tibor Andrástól, az erdélyi Hargita megyében lévő Felsősfalva református lelkészétől. A tiszteletes úr arról tudósított, hogy egyik falubelije, akit Fülöp Sándornak hívnak, s úgy ismeri a környéket, mint kevesen mások, egy furcsa alakú kősztelére lett figyelmes a görgényi havasok egyik elszigetelt erdejében, s ezen a sztelén rovásjelek láthatók. Mindez nem a véletlen műve volt: Szász Tibor András évek óta rendszeresen kutatja és kutattatja szűkebb pátriáját. A tiszteletes úr, aki a székely rovásírás kiváló ismerője, rögtön felismerte a helyszínen, hogy fontos leletről lehet szó, és az nem a székely rovásírás emléke. Első levelében arról is tudósított, hogy néhány jelet az orhoni türk feliratok jelkészletének egyes grafémáival azonosíthatónak vél. Leveléhez csatoltan néhány fényképet is kaptunk tőle, de ezek – mint azt ő is jelezte – csakis a kő formájáról tájékoztattak. A rossz fényviszonyok, a kő felszínének mohásodása s a nem eléggé megbízható fényképezőgép miatt egyéb információkat nem lehetett az elektronikus úton küldött képekből kivenni.

Megvalljuk, nem nagyon reménykedtünk abban, hogy beigazolódhat a tiszteletes úr sejtése és egy olyan emlék bukkant elő a Sóvidéken, Hargita megyében, amelynek rovásjelei megegyeznek az orhoni türk feliratokéval, abban azonban okkal bízhattunk, hogy egy olyan – eddig ismeretlen – emlék bukkant elő, amely az eddig megfejtetlen kelet-európai rovásírás nagy csoportjának egyik újabb tagja lehet, és természetesnek gondoltuk, hogy minél előbb, a helyszínen kell megvizsgálni a feliratot.

Minderre – rövid levelezés és előkészületek után – szeptember 24–25-e között került sor. Szeptember 24-én egy délutánt, 25-én pedig egy szűk napot tölthettünk a felirat tanulmányozásával. A helyszínen digitális fényképeket, videót és pacskolatokat készítettünk a szertő-tetői kőről és feliratairól, valamint – egymástól függetlenül – minden rovásjegyet lerajzoltunk. Rögzítettük az egyes jelek kövön való elhelyezkedését, meghatározva a jelcsoportok koordinátáit, vésésük feltételezhető irányát, dőlésszögüket, s lemértük a nagyságukat. A feliratok jelkészletének alábbi dokumentációja az ott végzett munka itthoni közös kiértékelése és az eltérések gondos egyeztetése után jött létre.

* Az itt közölt – előzetes tájékoztatásnak szánt – tanulmány a szertő-tetői kő rovásírásos feliratairól az MTA-SZTE Turkológiai Kutatócsoportjának műhelyében készült. Rövidített változata elhangzott 2006. november 6-án a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya doktori előadásai között.

A helyszín, ahol a szertő-tetői kő található, festői szépségű környezetben húzódik meg. A területet mintegy 900 méter magasságban hullámzó platók övezik a Bekecs és a Firtos magaslatai mellett, melyek közel 1100 méterig emelkednek ki. Itt folyik lefelé a Kis-Küküllő, a Korond és a Szováta. Jól ismerhetik a területet azok, akik figyelemmel kísérik az Erdélyben talált rovásírásos emlékeket: 1978 nyarán a Székelyudvarhelyi Múzeum munkatársai vizsgálták át a Firtos-tetőt, és az itteni egykori várbán lévő templomrom falán két rovásjegyet is találtak. Nemzetiségjegyek is kerültek itt elő, melyeket FERENCZI GÉZA „A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei” című tanulmányában a X. századhoz köt (FERENCZI 1992: 51–67). Itt találtak egy földből kiálló kődarabot is, két másik rovásjeggyel. Ez utóbbi két jegy fordul elő a nem messze lévő gyergyóditró-tászoktetői rovásírásos feliraton is. Csak zárójelben említjük meg, hogy FERENCZI GÉZA, bár székely rovásjegyekkel veti össze a leleteken talált jegyeket, úgy vélte tanulmányában, hogy az írás talán a már elmagyarosodó besenyőkhöz köthető, hiszen Firtosváralja régi neve Besenyőfalva volt, s néhány környékbeli helynév eredetét többen a török nyelvekben keresték. Mindez harmonizál Szász tiszteletes sejtésével, aki szóbeli közlései, illetve elektronikus postán hozzánk eljuttatott véleménye alapján úgy látja, hogy az itt talált anyag török háttérrel rendelkezhet.

A szertő-tetői sztélé egyébként légvonalban mindössze jó 5 kilométernyire van Felsőófalvától, de az útviszonyok miatt mintegy 50 kilométert kellett mindkét nap Korondon keresztül megtennünk oda is és vissza is a kőhöz Szász tiszteletes terepjárójával.

A kő anyaga, mint azt itthon – egy hozott kődarab alapján – a szegedi egyetem Ásványtani Tanszékének munkatársai (PÁPAY LÁSZLÓ és PÁL-MOLNÁR ELEMÉR) megállapították, amfibolandezit, vagyis kiömlési magmás kőzet, mely egész Hargitára jellemző. Helybéli kőről van tehát szó: egy esetleges feltevés, hogy a követ valamikor odaszállították, nyugodt szívvel kizárható. Hasonló, ha nem is ilyen nagy kövek szép számmal vannak a Sziertőn és a környező hegyekben.

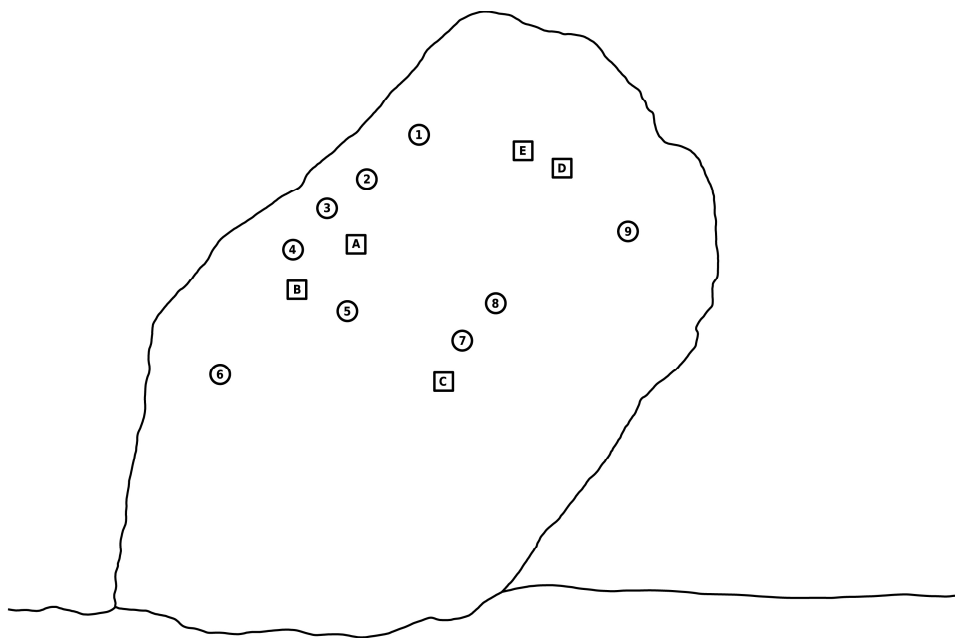
A szabálytalan alakú sztélé legalább 40-50 centiméternyire be van süppedve a talajba. Legnagyobb magassága a talajtól 185 cm, legnagyobb szélessége 160 cm, míg legnagyobb vastagsága meghaladja a 60 cm-t. Védett, elszigetelt helyen van, bár az az erdő, mely ma elrejtja a külvilág elől, friss, mindössze néhány évtizedes telepítésű lehet. Ez olyan körülmény, mely a későbbi vizsgálatok során semmiképp sem hagyható figyelmen kívül.

A sztélé feliratainak rögzítése során több alapvető kérdés merült fel már a helyszínen is, s ezek újabb feladványokkal bővültek itthon, amikor a paleográfiai rekonstrukciót végeztük. Voltak, illetve vannak köztük olyan kérdések, melyek természetes magyarázatot nyerhetnek ugyan, de komoly fejtörést okoztak – főleg a helyszínen. Nem értettük, hogy miért láttunk világosan bizonyos jeleket a sztélén délelőtt olyan helyeken, ahol délután már csak bizonytalan karcolatok voltak észrevehetőek, és fordítva. Az adott fényviszonyok kedvező és kedvezőtlen hatásai, a mindenkori látószög fontossága, a kő óvatos tisztogatásának hatásfoka s egyéb körülmények meghatározó szerepe mellett mindebben annak is része volt, hogy a sztélé feliratait legalább két, de inkább három kézhez és valószínűsíthetően több kronológiai síkhoz kell kötnünk.

Alapvető kérdés, hogy hány jelcsoportot különíthetünk el a kövön. Jelenleg úgy látszik, hogy tizennégy egymástól elkülönülten álló jel, illetve jelcsoport található a sztélén. Ezeket – az olvashatóság és a bizonyosság szempontjai alapján – célszerűnek látszik két kategóriára felosztani.

1. ábra

A sztélén elhelyezkedő jelcsoportok

Számokkal jelöljük a határozott vésésű, a helyszínen és itthon – az ott készített felvételek és rajzolatok alapján – lényegesebb gond nélkül azonosítható jeleket, illetve jelcsoportokat, míg a különféle okok miatt bizonytalannak látszókat betűjelekkel adjuk meg. Így a kövön szereplő feliratok 1-től 9-ig kaptak sorszámot, s A-tól E-ig betűjelet.

Mielőtt rátérnénk a feliratok rövid bemutatására, idézzük RÓNA-TAS ANDRÁS „A szarvasi tütartó felirata” című cikkének néhány mondatát, melyekkel módszertani szempontból egyetértünk: „Egy írás megfejtésének két, szerencsés esetben kombinálható, útja van. Az egyik a belső megfejtés, amely kizárólag magukból a szövegekből indul ki... A másik a külső segítséggel történő megfejtés. Ezek között természetesen a legbiztosabb a két- vagy többnyelvű felirat, ahol az egyik felirat nyelve ismert. Sokkal nagyobb veszélyeket rejt magában a már ismert írás(ok)ból való levezetés... Az X jel a germán runaírásban a *g*, *γ* jele, a székely rovásírásban a *b* hangot jelöli, míg a keleti türk írásban olyan *d* hangot, amely csak magas hangrendű szavakban fordul elő.” (RÓNA-TAS 1985: 240–1). Mint említettük, egyetértünk ezekkel a módszertani szempontból fontos megjegyzésekkel. Ugyanakkor a feliratok rövid bemutatásánál – előrebocsátva, hogy mindebből semmilyen mélyreható következtetést nem kívánunk levonni – jelezni fogjuk, hogy a feliratok rovásjegyei közül hány mutat azonosítást az orhoni–jenyiszeji és a székely rovásjelekkel.

2. A szertő-tetői kő feliratai

2. ábra

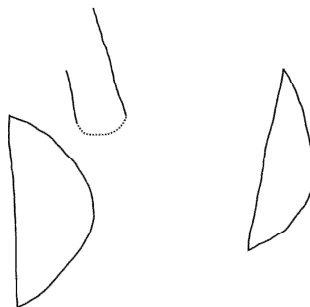
Az 1-es számú felirat

A felirat megdőltén vertikális, fentről nézve jobbról balra irányult jelekből áll. Négy jel alkotja. Zavaró momentum, hogy a fentről (jobbról) számított harmadik és negyedik jel részlegesen érintkezik egy későbbi kéztől származó nagy, csillag alakú rajzolatral, mely így együtt a kuszaság látszatát kelti. A jelek között három olyan akad, melynek pontos megfelelője van az orhoni feliratok jelkészletében. A két egymással egyező szélső jel (I), mely az orhoni rovásban – s ugyanígy a székely rovásírásban – az /s/ jele, s a jobbról számított harmadik jel (E), mely a /k/-t jelölheti magashangrendű labiális magánhangzóval összeolvasva. A jobbról számított második jelnek is lehet egy nagyon hasonlatos orhoni párhuzama. A kérdéses jel (H), mely ott az /r/ hangot jelöli mélyhangrendű szavakban, abban tér el az ittenitől, hogy ott a rovásjegy baloldali vertikális szára alul valamivel rövidebb a jobboldalinál. Megvan a jel a székely írásban is az /r/ jeleként.

3. ábra

A 2-es számú felirat

A 2. felirat feltehetően három jeltől áll. Kettő közülük a jelcsoport szélein azonos rajzolatú, de eltérő nagyságú. A nagyobbik D-alakú jel szára, hogy hasonlítani lehessen a méreteket, eredetiben 3 cm. Ez a jel (D) egyébként, mint tudjuk, jól ismert az orhoni feliratokban is, ahol a /y/ jele mélyhangrendű szavakban. Megvan a székely írásban is, ahol az /ny/ hangot jelöli. A két D-alakú jel között egy „kiemelt” jel látható. Úgy láttuk a helyszínen is, s a hozott anyag alapján itthon is, hogy erősen valószínűsíthető, de nem bizonyos, hogy az enyhén megdőntött rövidebb és hosszabb szárak között alul egy kis félkörív található. Ha ez csak repedés lenne a kövön, akkor az sem biztos, hogy a két D alakú jel között egy harma-

dik szerepel. Ez esetben lehet, hogy négy jelet kell a 2-es feliratban regisztrálnunk. Ha mégis számolunk a valószínűsíthető összekötő félkörívvel, akkor ez a jel (J/Œ) az orhoni feliratok mélyhangrendű környezetben előforduló, s /b/ hangértékkel bíró jegyével lenne azonosítható. Ha nincsen ilyen összekötő félkörív, akkor a székely írás /r/ hangot jelölő jele (Λ) lehet az egyik szár értéke, de talán mindkettő értékelhető így.

4. ábra

A 3-as számú felirat

Valószínűleg 5, esetleg 6 rovásjegyből álló csoport. Szinte valamennyi tagja biztos párhuzammal rendelkezik az orhoni rovásjegyek között. Gondot okoz a jobb kéz felőli első jel, mely összetett rajzolata alapján ligatúrának tűnik, s innen fakad az a bizonytalanság, hogy hány jel alkotja a csoportot. Kérdéses, hogy az Y alakú jel előtt kezdődő horizontális vonás össze van-e húzva az Y alakú jel mögött álló rövidebb vertikális vonallal, s az erre a kérdésre adandó válasz döntheti el, hogy pontosan hány rovásjegy van előttünk. Az áthúzott szárú Y lehetne azonos az orhoni rovásírás /š/ hangot jelölő jelével (Ÿ), majd tovább haladva a második vagy harmadik jel (Υ) az orhoni /l/-lel (vagy a székely /t/-vel), míg a következő rovásjegy a mélyhangrendű környezetben szereplő orhoni /k/-t jelölő rovásjeggyel (Ŧ) mutat azonos rajzolatot. A latin ábécé nagy M betűjével azonos jel (M) az orhoni feliratokban az /ld/ ligatúrával (a székely írásban ez a /v/ jele), míg a csoport végén található ív alakú jel (J) a mélyhangrendű környezetben szereplő /n/ jelével mutat azonosságot az orhoni ábécében, s egyezik a székely írás /n/ jelével. A 3-as felirat öt vagy hat jelének az eredeti kövön mért együttes hosszúsága 18 centiméter.

5. ábra

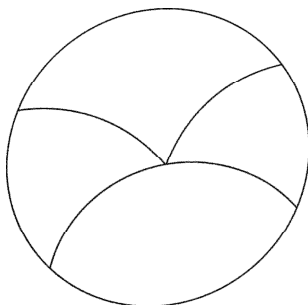
A 4-as számú felirat

Három jelből álló csoport. A csoport jobb szélén lévő jel azonos rajzolatú azzal az orhoni rovásjeggyel (Ŧ), mely ott a mélyhangrendű szavakban előforduló /r/ hangot jelöli. Ez a jel, az előbb ismertetett fenntartásokkal, azonos lehet az első felirat jobbról számított 2. jelével. A középső jel (X), mely számos ábécében jól ismert, megvan a magashangrendű szavak /d/ hangját jelölő rovásjegyként az orhoni türk ábécében, és a /b/-t jelöli a székely ábécében. A harmadik jel aligha azonos az előtte állóval, mert a jobb oldali felső szára legalább 3 cm-rel hosszabban lett a kőbe vésvé. Gyanúba fogható ligatúráként. A jel legnagyobb magassága – meghosszabbított szára miatt – így meghaladja a nyolc centimétert.

6. ábra

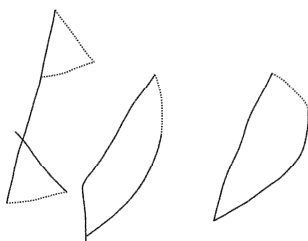
Az 5-ös számú felirat

Egy határozott vonalú véséssel rögzített tamgának látszó jel van az 5. helyen. A kör alak majdnem teljesen szabályos, 18 cm az átmérője. A körívek is szabályos vonalúak, s a kör középpontjában ölelkeznek.

7. ábra

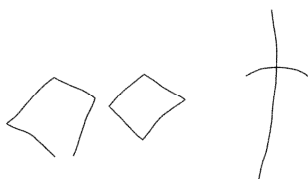
A 6-os számú felirat

Egy három jelből álló jelcsoport alkotja a 6. sorszámú feliratot. Bár szinte mindegyik jellel kapcsolatban bizonytalanságot fogalmazhatunk meg, egyelőre a számmal ellátott csoportban tartjuk nyilván. A jobb oldali első jel, s a középső jel vonalai – részlegesen – lehetnek kőrepedések is. Az első jel talán azonos a 2. feliratban látott szélső jelekkel. A harmadik jel megegyezhet az 1. felirat balról második jelével. A középső jel egyedinek látszik a feliratos kővön, de hasonló jel több kelet-európai rováskészletben is előfordul.

8. ábra

A 7-es számú felirat

Mindösszesen három jelből álló, részsütosan lejtő rováscsoport, mely közvetlenül a „C”-vel jelzett felirat fölött helyezkedik el. Itt is kétségeink lehetnek a paleográfiai leírás

során. A jobbról számított első jel – mely egy keresztre emlékeztet – vertikális szára ívelt, s megegyezhet a „C” felirat bal oldali szélső jelével, nagy hasonlóságot mutat a székely írás /d/ jelével. A második és harmadik jel akár össze is függhet egymással. Hasonló – ligatúraként azonosított – jelet más kelet-európai rovásemléken is találni. Ha mégis két jellel van dolgunk, akkor ezek nem biztos, hogy azonosak, mert a bal oldalon lévő jel alsó része nem záródik, míg a középsőé igen, s nagyon hasonlít a székely /k/-hoz, de nem ismeretlen ligatúraként az orhoni ábécében sem. A bizonytalanságot csak növeli, hogy nem látszik egyértelműnek, el kell-e különítenünk ezt a három jelet az alatta lévő „C”-vel jelölt jelcsoporttól.

9. ábra

A 8-as számú felirat

Egy tamgaszerű rajzolat, mely – s itt anélkül, hogy állást foglalnánk a kérdésben, idézzük Szász Tibor András tiszteletes úr véleményét – akár egy üstökös rajza is lehet.

10. ábra

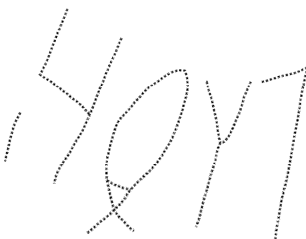
A 9-es számú felirat

A felirat jobb szélén álló jel több helyen megtalálható a sztélén, a 2. jel több kelet-európai rovásemléken előforduló jelvariánshoz is köthető. Csak valószínűsíthető, hogy összekötő vonal van a két vertikális szárral rendelkező harmadik jelnek azonosított rovásjegyében. Ha ez igaz, akkor ez a jel azonos az első felirat jobbról számított 2. rovásjegyével, és talán a negyedik felirat jobb oldali első jelével is. Az utolsó, öblös felsővel rendelkező jel egyedinek tűnik, s nem kizárt, hogy ligatúra.

11. ábra

Az „A” jelű felirat

Bizonytalan jelcsoport, s valószínűleg, hogy azonos kéztől származna, mint az előzőek. Míg az előbbi feliratok többnyire határozott vonalúak, az „A” betűvel jelzett felirat csak

erősebb karcolatnak mondható. A helyszínen készült felvételeken alig látszik, s többnyire csak az ott készült rajzaink alapján ítélni lehet meg. Ha helyesek a rajzaink, akkor öt jeltől áll, melyek közül jobbról nézve az ötödik rövidebb, mint a többi jel, s adott esetben azonos lehet a 3-as felirat bizonytalannak mondott első összetett jelének második felével, de alakilag egyezik a többször előforduló vertikális vonás alakú jellel, mely például kétszer is látszik az 1. számú feliratban. Sajátos, hogy a „C” felirat mindegyik jele azonosítható az orhoni rovásjelekkel. (Ezek, hangsúlyozva, hogy nem kívánunk olvasatot sugallni, jobbról haladva a következők: /p l b r s/; 𐌒𐌔𐌕𐌖). Ha a székely ábécével vetjük egybe a jelcsoportot, jó esetben három egyezést is regisztrálhatunk.

12. ábra

A „B” jelű felirat

Bizonytalan jelcsoport. A kő felületén lévő karcolatokról a felvételek alapján jóformán semmit sem tudunk megállapítani. Rajzaink szerint hat jel rögzíthető. Közülük némelyik más kelet-európai rovásjeles emléken is előfordul. A jobboldali első jel /š/, illetve /ž/ hangértékben megvan az orhoni és a székely ábécében is.

13. ábra

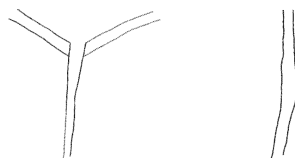
A „C” jelű felirat

Gyenge karcolatú, talán négy jeltől álló jelcsoport. Első két ligatúraszerű jeléről jelenleg nem mondhatunk semmit. Helyszíni rajzolataink alapján a harmadik jel megegyezik a 3-as felirat balról számított 2. jelével, míg az utolsó jel talán a 7-es felirat jobbról számított első jelével lehet azonos.

14. ábra

A „D” és „E” jelű felirat

A két utolsó felirat esetében mindössze egy-egy önálló rovásjegy regisztrálható.

3. Ö s s z e g z é s . – Áttekintve a tizennégy feliratcsoportot, a szertő-tetői rovásírásos követ a jelentősebb kelet-európai emlékek közé sorolhatjuk. Összesen 1 tamga, 1 tamgaszerű jel, valamint – ha figyelembe vesszük a számmal jelölt feliratok mellett a betűvel jelöltek is – összesen 45–46 rovásjegy fordul rajta elő. Amennyiben csak a biztos vésésű jelcsoportokat összegezzük, a grafémák száma 25–27-re csökken.

A szertő-tetői feliratok a fontos emlékek közé sorolhatók, hiszen a nagyszámú kelet-európai rovásírásos emlék elsöprő többsége jóval kevesebb jelet tartalmaz. A földrajzilag igen nagy területen elhelyezkedő, közvetlenül sem a székely rovásíráshoz, sem az ismert belső-ázsiai türk rovásíráshoz nem tartozó emlékcsoport tagjai a Kaukázustól a Volgavidékiig, a mai Bulgáriától és Kelet-Romániától a történeti Magyarországig lelhetők fel. Gyűjtőnéven szokás ezeket kelet-európai rovás emlékeknek nevezni (TRYJARSKI 1985a: 1–16, 1985b: 53–80; HAUSSIG 1985a: 17–52, 1985b: 81–132). Közös jellemzőjük, hogy máig megfajdatlanok, s ennek egyik fő oka, hogy nagyon nagy számban a mindössze néhány jelet tartalmazó emlékek alkotják. Különösen sajnálatos ez a több mint száz emléket számláló bulgáriai s a szintén több mint száz emléket felsorakoztató kaukázusi csoport esetében.

A kelet-európai rovásírás kérdéskörének mára már kiskönyvtárnyi irodalma van. Az emlékek korpuszának átfogó bemutatására és az irodalom összefoglalására legutóbb az Archivum Ottomanicumban a lengyel turkológia doyenje, EDWARD TRYJARSKI professzor úr vállalkozott (TRYJARSKI 2002–2003: 1–80, 5–90).

A máig megfajdatlan kelet-európai rovásírás korpuszában emlékei nem alkotnak egy nyelvi, kronológiailag és rovástechnikailag homogén csoportot. Ellenkezőleg: többszörösen heterogénnek mondhatók. Lehet köztük, sőt aligha kétséges, hogy van köztük olyan emlék, mely azokhoz a kazárokhoz köthető, akiknek birodalmából a honfoglalást megelőzően kivált a formálódó magyarság. Lehetnek az emlékek között olyanok is, melyek talán éppen a honfoglaló magyarsághoz köthetők. Ma azonban még csak addig jutottunk el, hogy mindennek csakis a valószínűségét jelezhetjük, s minden további megállapításunk nélkülöznie a bizonyításhoz szükséges tényeket.

Azt például nemcsak sejtjük, de tudjuk, hogy a kazárok használták a rovásírást. Hiteles történeti forrás, egy XIII. század eleji perzsa tudósítás (Faxru'd-Dīn Mubārah Šah) szól arról, hogy a kazároknak önálló írásuk volt (LIGETI 1927: 473–6). Sajátos ellentmondás, hogy míg a középkori perzsa forrás arról tudósít, hogy a kazárok írása balról jobbra irányuló, addig az a kazárokhöz köthető – egy Kairóban fellelt héber nyelvű szöveget tartalmazó lap alján szereplő – néhány jeltől álló glossza, melyet az orhoni rovásjegyek alapján 'olvastam' (*okurum*) hitelesítő és jóváhagyó szóként értelmezhetünk, jobbról balra íródott (GOLB-PRITSAK 1982: 10–5).

Visszatérve a szertő-tetői kősztelé felirataihoz, jelenleg mindössze néhány összefoglaló megjegyzésre szorítkozhatunk:

1. Nem tűnik megnyugtatónak, hogy a kövön található 45–46 jel közül igen sokféle, mintegy 27 grafémát találunk. Nem megnyugtató, de mindez önmagában nem hitelteleníti a feliratot. Ha csak a számmal jelölt feliratok grafémáit vesszük figyelembe – s nem számolunk a tamgával és a tamgaszerűnek mondott jellel –, akkor 25–27 graféma van a feliraton, s ebből 17 különböző jelet látunk; ez a szám is rendkívül magas. Összehasonlításként említjük, hogy az 59 jelet tartalmazó szarvasi tütartón 19-féle jel van, a csakis a nem ismétlődő feliratokat tekintve 67 jelet mutató nagyszentmiklósi kincsen pedig 25-féle jel található.

2. A szertő-tetői felirat jelei között összesen 7–8 olyan jelet látunk, melyek azonosíthatók lehetnek a szarvasi–nagyszentmiklósi rovásjegyekkel.

A hivatkozott irodalom

- FERENCZI GÉZA 1992. A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei. In: SÁNDOR KLÁRA szerk. 1992: 51–67.
- GOLB, NORMAN – PRITSAK, OMEJAN 1982. Khazarian Hebrew documents of the tenth century. Ithaca, London.
- HAUSSIG, HANS-WILHELM 1985a. Die Runen des Schatzes von Nagy-Szent Miklós in ihrer Bedeutung für die Runenschriften Osteuropas. In: RÖHRBORN–VEENKER Hrsg. 1985: 17–52.
- HAUSSIG, HANS-WILHELM 1985b. Der historische Hintergrund der Runenfunde in Osteuropa und Zentralasien. In: RÖHRBORN–VEENKER Hrsg. 1985: 81–132.
- LIGETI LAJOS 1927. A kazár írás és a magyar rovásírás. Magyar Nyelv 473–6.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1985. A szarvasi tűtartó felirata. Nyelvtudományi Közlemények 87: 225–48.
- RÖHRBORN, KLAUS – VEENKER, WOLFGANG Hrsg. 1985. Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 19. Harrassowitz, Wiesbaden.
- SÁNDOR KLÁRA szerk. 1992. Rovásírás a Kárpát-medencében. Magyar Őstörténeti Kiskönyvtár 4. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged.
- TRYJARSKI, EDWARD 1985a. Die runenartigen Schriften Südosteuropas. In: RÖHRBORN–VEENKER Hrsg. 1985: 1–16.
- TRYJARSKI, EDWARD 1985b. Alte und neue Probleme der runenartigen Inschriften Europas, ein Versuch der Entzifferung der Texte aus Murfatlar und Pliska. In: RÖHRBORN–VEENKER Hrsg. 1985: 53–80.
- TRYJARSKI, EDWARD 2002–2003. Runes and Runelike Scripts of Eurasian Area 1–2. Archivum Ottomanicum 20: 1–80, 21: 5–90.

BERTA ÁRPÁD – KÁROLY LÁSZLÓ

Runic inscriptions on the Szertő Crest Stone

On 1 September, 2006, we received an important e-mail message from the Calvinist minister of Felsősófalva (Ocna de Sus), Hargita County, Transylvania. He informed us that a stone with runic inscriptions had been found in a nearby forest. Within the same month, we managed to study the stone on the spot, taking photographs and impressions of it. As it turned out, the Szertő Crest inscription, with its 45 or 46 runic symbols, can be taken to rank with the more significant Eastern European runic relics. If we just take the groups of symbols of unambiguous carving into consideration, the number of graphemes is 25 to 27. Most Eastern European runic relics that we know of, numerous though they are, contain much fewer symbols each. Members of that group of relics, not directly related either to Székely runic script or to the well-known Central Asian Turkic runic script and geographically distributed over a vast area from the Caucasus to the River Volga, from today's Bulgaria and Eastern Romania to the former territories of historical Hungary, are collectively known as 'Eastern European runic relics'.

Relics that make up the corpus of Eastern European runic script, hitherto undeciphered, do not constitute a linguistically, chronologically, or technically homogeneous group. Some of them may be associated to the Khazars whose empire the future Hungarians had left before the Hungarian Conquest. Some may even be associated to the conquering Hungarians themselves. However, we have not yet got beyond the point of raising that as a possibility. The main aim of the present paper is an accurate description of the symbols, taking stock of them. We have also run a statistical analysis to see which symbols are the most frequently occurring ones in the inscriptions of the Szertő Crest Stone and what position they occupy within the groups of symbols. Drawing more far-reaching conclusions, however, remains a task for future research.

ÁRPÁD BERTA – LÁSZLÓ KÁROLY